

RAQAMLI ASRDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI IJODIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY ASOSLARI

Mamaraximova Nafisa Ibroximovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy matnni tushunish va o'qish savodxonligini oshirish texnikasi, kitobga bo'lgan qiziqishini oshirishning ijtimoiy asoslari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: o'quvchi, boshlang'ich sinf, nutq, tafakkur, ijodiy tafakkur, adabiyot, ta'lim, tarbiya.

Аннотация: В статье рассматриваются техники повышения понимания художественного текста и грамотности чтения у учеников начальных классов, а также социальные основы повышения интереса к книге.

Ключевые слова: ученик, начальный класс, речь, мышление, творческое мышление, литература, образование, воспитание.

Annotation: The article discusses techniques for improving primary school students' understanding of literary texts and reading literacy, as well as the social foundations for increasing their interest in books.

Keywords: student, primary school, speech, thinking, creative thinking, literature, education, upbringing.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda yosh avlod ta'lim-tarbiya jarayoniga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [1] hamda ta'limni isloh qilish borasidagi boshqa huquqiy-me'yoriy hujjatlarda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish asosida intellektual salohiyatli, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash davlat ahamiyatidagi dolzarb masalaligi ta'kidlangan. Ushbu hujjatlarda o'zbek xalqining boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlari hamda fan va texnologiyalarining yutuqlari asosida yosh kadrlar tayyorlashning zamonaviy tizimini shakllantirish dolzarb masala ekanligi alohida qayd etiladi. Bu esa, kuchli va yuqori darajadagi bilimlarni egallagan malakali pedagogik kadrlar tayyorlash, ularning faoliyatida o'zaro raqobatga asoslangan muhitni yoritish, o'quv, ilmiy adabiyotlarning mazmuni, shakli, ko'rinishini zamonaviy talablarga muvofiq sifatli yaratish va ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish kabi qator vazifalar ijrosini ta'minlash bilan xarakterlanadi. Shuningdek, uzluksiz ta'lim muassasalari, jumladan boshlang'ich sinf o'qituvchilari zimmasidagi mas'uliyatni yanada oshiradi.

Shuningdek, Xalq ta'limi tizimini yanada rivojlantirish, sohaga doir yangi tashabbuslarni ilgari surish va ularni qo'llab-quvvatlash, ta'lim va tarbiya sifatidagi bevosita va bilvosita ta'sir qilish mumkin bo'lgan masalalarni hal qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-fevraldagi F-22-sonli "Xalq ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni [2] qabul qilingan bo'lib, bugungi kunda ta'lim tizimida mazkur farmon ijrosini ta'minlash maqsadida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim va tafakkurini oshirishga qaratilgan masalalar o'z yechimini topib bormoqda. Aynan biz tomondan olib borilayotgan tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy tafakkurini shakllantirish muammolari o'rganilmoqda.

Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarni bolalikdan tafakkurini shakllantirish, ularning ijodiy tafakkurini o'stirish, ko'p jihatdan ta'lim tamoyillari va metodlarining to'g'ri qo'llanilishiga bog'liq. Ilmiy asoslangan va amaliyotda to'g'ri qo'llanilgan metod o'quvchini rivojlantirish, ijodiy tafakkurini faollashtirish va mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga katta yordam beradi.

Inson hayotida nutq va tafakkurning o'рни va roli xususida buyuk ajdodlarimiz ham o'z fikrini bildirib o'tishgan. Jumladan, Kaykovusning "Qobusnoma" asarida "So'zni bag'oyat ulug' bilgil. So'z osmondan kelmas va ul har narsa emasdur" [Kaykovus, 2018: 68]; Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida "Inson farzandlarining qadri bilim va tafakkurda" [Hojib, 1992: 244]; Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida "Miya qalbga xizmat qiladi, bunda uning haroratini tiklab beradi, natijada uning taxayyuli yaxshilanadi, yaxshi tafakkur qiladi, xotirasida durustroq mushohada qiladi, yaxshigina eslab qolishga qobil bo'ladi" [Forobiy, 2004: 160] deb yozgan bo'lsa, Mir Alisher Navoiyning "Lison-ut tayr" asarida "Bir bo'lu, bir ko'r, bir de, bir tila, Mayl qilma munda ikkilik bila" misralarida bir so'zlilik, fikriy sobitlik, so'z va fikr birligi – chin inson uchun bosh dasturdir" [Navoiy, 1991: 462] degan fikr ilgari suriladi.

Yuqoridagi fikrlar buyuk ajdodlarimizning inson rivojlanishida til va tafakkurning nechog'li ahamiyatli ekanligiga urg'u berganini ko'rsatadi. Buyuk mutafakkirlarning mazkur fikrlari yosh avlodning nutqini o'stirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirish masalasi qadimdan jahon pedagogikasining dolzarb masalasi bo'lganini ko'rish mumkin.

Tafakkur til materiallari yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina, muvaffaqiyatli o'sadi. Nutq tafakkur jarayonini o'rganishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi [Matchonov, 2020:262]. Inson intellektual saviyasi, millatning mentaliteti, ma'naviy boyligi, nutq madaniyati, nutq so'zlash, ma'ruza qilish, o'zaro muloqotlar, savol-javob, davra suhbatlarida o'zbek adabiy tilining boyliklaridan samarali foydalanish; g'oyaviy, mafkuraviy, ma'naviy, tarbiyaviy jihatlarni singdirish, xalq og'zaki ijodi, hikmatli so'zlar, maqollar, kattalar o'gitlarini o'z o'rnida, me'yorda foydalanish; nutq qisqa, aniq-ravshan, teran, mazmunli, keng qamrovli bo'lishiga, nutq, ma'ruza, suhbat oxirida qisqa xulosalar chiqarish; zaruriyat tug'ilganda tinglovchilar, suhbatdoshlar bilan odob doirasida, vazminlik asosida bahslashish, munozara qilish kabi xususiyatlarni o'zaro mujassam

etmog'i lozim. Nutqning mukammalligi eng avvalo inson tafakkurining mukammalligiga yordam beradi.

Metodist olim A.G'ulomov "Nutq o'stirish mashg'ulotlari" metodik qo'llanmasida shunday yozadi: "Nutq – tafakkur mahsuli. Shuning uchun ona tili ta'limi oldiga qo'yilgan yana bir muhim talab o'quvchi tafakkurini rivojlantirishdir. Fikrni bayon qilish bayon qilingan tafakkur va til orqali amalga oshadi. Ularning o'zaro munosabati juda murakkab jarayondir. Tafakkur kishi olamining kishi miyasida aks etishining oliy shakli bo'lsa, til tafakkurni ma'lum shaklga solib, so'zlar, so'z birikmalari gaplar bilan ifodalash vositasidir. Tafakkur qancha rivojlantirilsa, o'quvchining fikr bildirish mahorati ham shuncha yuqori bo'ladi." [G'ulomov, 1995: 151].

Tafakkur – insonlarning aqliy faoliyatining va ongli xatti-harakatlarining yuksak shakli hisoblanib, ijtimoiy muhitni, mavjud jarayonlarning vujudga kelish sabablarini va voqelikni anglash vositasi, shuningdek, barcha insonlarning ehtiyojlarini qondirish yo'nalishidagi faoliyatlarini muvofiqlashtiruvchi fikrlar, g'oyalar va qarashlar natijasida vujudga kelgan xulosa va qabul qilingan qaror [Hasanboyeva, 2009: 151].

"Falsafa: qomusiy lug'ati"da "tafakkur" tushunchasiga "Tafakkur (arab. – fikrlash, aqliy bilish) – predmet va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o'rtasida ichki, zaruriy aloqalar, qonuniy bog'lanishlarni aks ettiradigan bilishning ratsional bosqichi"- deya ta'rif berilgan [Mustaqillik, 2000: 144].

Tafakkur jamiyat taraqqiyoti bilan hamnafas rivojlantirib, boyitib kelingan. O'quvchilarning ayniqsa kichik yoshdagi o'quvchilarning tafakkurini shakllantirish maktab Ona tili va O'qish savodxonligining asosiy vazifasidir.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi nafaqat o'qitish, tarbiyalash, balki ta'limni shaxs qobiliyatlarini namoyon bo'lishiga yo'naltirish, kishining intellektual va ma'naviy rivojlanish imkoniyatlarini jamiyatning shaxsga qo'yayotgan, ijtimoiy jihatdan taqozo etilgan talablarga javob berishi, ularning o'qishga, bilishga bo'lgan imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib, har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashadi.

Til va nutq tafakkur bilan uzviy bog'lanadi. Tilni egallash va nutq o'stirish bilan o'quvchining fikrlash qobiliyati ham o'sib boradi. Maktabning vazifasi tilni kishilar orasidagi munosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirish hisoblanadi [Qosimova, 2012: 335].

Boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z fikr va qarashlarini faoliyati davomida amalda qo'llaydi va yangilik yaratadi. Ana shu yangilik yaratish ijodkorlik bo'lib, tafakkurning eng oliy shaklidir. Qo'yilgan vazifani hal etishda ma'lum bo'lgan usullardan foydalanmaydi. Faoliyatning maqsadi va usullarning tarkibi sifatida mahorat va tashabbuskorlikning asosiy sharti sifatida uni ijodiy faoliyat darajasiga ko'taradi. Bugungi kunda ilmiy, uslubiy adabiyotlarda "Ijod", "Ijodkorlik" kabi atamalar uchraydi. Bu atamalarning adabiyotlar sahifalarida paydo bo'lganligi bejiz emas.

“Ijod” so‘zining lug‘aviy ma‘nosi: “yaratish”, “yangilik kashf etish” so‘zlariga mos keladi.

Ijodkorlik – faoliyatning turli holatlarida paydo bo‘ladi. Qiziqish, ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo‘lishidan, namoyon bo‘lishigacha jarayonni o‘z ichiga oladi. Ijodkorlik – sifat jihatdan yangi, moddiy va ma‘naviy boyliklar yaratuvchi inson faoliyati jarayonidir.

D.B.Elkonin, E.G‘oziyev va boshqa tadqiqotlar tahlilida zamonaviy psixologiyada tafakkurning bir necha turlari shartli ravishda tasniflangan:

- 1) rivojlanish genezisi;
- 2) yechiladigan masalalar tavsifi;
- 3) yoyilish darajasi;
- 4) yangilik va originallik darajasi;
- 5) tafakkur vositalari;
- 6) tafakkur funksiyalari [Karimova, 2002: 203].

Tafakkur vazifasiga ko‘ra quyidagi turlarga ajraladi: tanqidiy va ijodiy tafakkur. Tanqidiy tafakkur boshqa insonlarning mulohazalaridagi nuqsonlarni topishga, aniqlashga qaratilgan bo‘ladi. Ijodiy tafakkur boshqalar fikrlarini baholash bilan emas, shaxsiy original g‘oyalari orqali prinsipial yangi kashfiyotlar qilish bilan bog‘liqdir. Ijodiy tafakkur – bu ichki aqliy bir-biriga bog‘liq bo‘lgan omillar asosidagi yangi tafakkurga ega bo‘lishning mantiqiy ketma-ketligi mahsulidir. Ijodiy tafakkur – ma‘naviy va intellektual kamolotga erishishda muhim asoslardan biri bo‘lib, uning yordamida shaxs faolligi, aql quvvatini ishga sola bilish, borliqqa o‘zgartirish kirita bilishdek qobiliyatlarni shakllantirish kabi ijodiy jarayonni amalga oshirish mumkin bo‘ladi. Ijodiy tafakkur yangi ijodiy darajaga erishishni, yangi tafakkurga ega bo‘lishni va ijodiy faoliyatning faol, fidoyi ishtirokchisi bo‘lishni ta‘minlay oladi [Hasanboyeva, 2009: 490].

Tadqiqot doirasida yuqorida keltirilgan tahlillar asosida “tafakkur” tushunchasiga quyidagi mualliflik ta‘rifini keltirib o‘tamiz. Tafakkur – fikrlash qobiliyatidir. Ijodiy faoliyat natijasida esa ijodiy tafakkur yuz beradi. O‘quvchining berilgan topshiriqni bajarish jarayonida izlanish, aniq maqsadga yo‘naltirilgan, rejalashtirilgan, me‘yor va mezonlarga ega bo‘lgan, o‘z-o‘zini anglagan faoliyatidir. Bu esa o‘quvchida atrof-olam obyektlari va ular haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish, ta‘lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi.

Kuzatishlarga qaraganda, ijodiy tafakkur, avvalom bor, yangi savol, yangi muammoni ko‘ra bilish va qo‘ya bilish, so‘ngra uni o‘z kuchi bilan hal qilishda namoyon bo‘ladi. Ijodiy fikrlash o‘quvchilarning shunday faoliyatiki, unda eng yuqori darajadagi faollik, ijodkorlik, mustaqil hukm chiqarish va tashabbuskorlik namoyon qilinadi. Natijada o‘quvchilar bu jarayonda:

- bilimlarni mustaqil tarzda yangi vaziyatda qo‘llaydi;
- mavzularni o‘rganish davomida yangi muammoni ko‘ra biladi;

- bir muammoning bir necha yechimlari bo'lishi mumkinligini angelaydi;
- avval ma'lum bo'lgan muammolarni hal qilish usullarini kombinatsiyalaydi;
- muammoni hal qilishning original yechimini topa bilish malakalarini egallay boradilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy tafakkurni shakllanishiga ta'sir etadigan ijtimoiy pedagogik omillarning barchasini sanab chiqish qiyin. Muammoning e'tiborga loyiq tomoni shuki, boshlang'ich ta'lim bosqichi nafaqat o'qitish, tarbiyalash, balki ta'limni shaxs qobiliyatlarini namoyon bo'lishiga yo'naltirish, kishining intellektual va ma'naviy rivojlanish imkoniyatlarini jamiyatning shaxsga qo'yayotgan, ijtimoiy jihatdan taqazo etilgan talablarga javob berishi, ularning o'qishga, bilishga bo'lgan imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib, har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-fevraldagi F-22-sonli "Xalq ta'limi tizimini isloh qilish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoyishi
- [3] Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. Nodir va dono fikrlar. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004. 160 b.
- [4] Hasanboyeva J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: fan va texnologiya, 2009. 151-, 490-b.
- [5] Ibrokhimovna, M.N. (2023). Working on vocabulary in elementary school native language and reading education classes. *Current research journal of pedagogics*, 4(09), 22-29.
- [6] Ibroximovna, M.N. (2023). Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi fanining didaktik imkoniyatlari. *Science and innovation*, 2(Special Issue 4), 391-394.
- [7] Karimova V. Psixologiya. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002. 203-b.
- [8] Kaykovus. Qobusnoma. – T.: O'qituvchi NMIU, 2018. 68-b.
- [9] Mamarakhimova, N. (2024). Growing oral speech through the formation of creative thinking of primary school students. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(3), 106-111.
- [10] Mamaraximova, N.I. (2025). Badiiy matn asosida boshlang'ich sinf o'quvchilari ijodiy tafakkurni shakllantirish metodikasi. *Inter education & global study*, (1 (1)), 133-143.
- [11] Matchonov S. va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. Darslik. – T.: "Ishonch hamkor" – 2020. 262-, 296-, 643-b.
- [12] Mustaqillik: izohli ilmiy-ommabop lug'at. Ikkinchi nashr. – T.: "Sharq", 2000. 144-b.
- [13] Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari uchun darslik. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012. 335-b.
- [14] Алишер Навоий. Лисонут тайр. Матнни нашрга тайёрловчи В.Раҳмон – Т.: Фафур Ғулом, 1991. 462-б.
- [15] Ғуломов А. Нутқ ўстириш машғулотлари (ўқитувчилар учун методик қўлланма) – Т.: Ўқитувчи, 1995. 6-, 151-б.
- [16] Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Т.: 1992. 244-б.